

К.І. Приходченко

Державний університет інформатики і штучного інтелекту, м. Донецьк, Україна

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИЙ ВПЛИВ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ НА УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Стаття підносить актуальну проблему в сьогоденні – розширення кругозору студентської молоді у створюваному творчому освітньо-виховному середовищі через знайомство з філософськими течіями, зокрема екзистенціалізмом. Такий підхід до організації навчально-виховного процесу сприятиме особистісній естетизації тих, хто навчається, зростанню їх культуротворчого рівня.

Постановка проблеми. Екзистенціалізм як філософська течія завжди привертала пильну увагу не тільки фахівців-філософів, але й літературознавців, істориків, культурологів, мистецтвознавців. Характерним для екзистенціалізму є те, що свої філософські ідеї представники цього напрямку репрезентували через літературно-художню форму (зокрема, Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Г. Марсель та інші). І це не є випадковим, адже подібний підхід надавав можливість філософам зробити свої ідеї здобутком максімально широких кіл суспільної свідомості.

Звідси **мета даної статті** – показати вплив екзистенціалізму на розвиток українського літературного процесу. Ним захоплювалися, студіювали такі митці слова, як Валер'ян Підмогильний, Василь Стус, Олег Ольжич, Валерій Шевчук тощо.

Викладачем використовуються можливості творчого освітньо-виховного середовища для репрезентації екзистенціалізму як філософської течії через літературно-художню форму. Найвизначнішим виразником екзистенціальної філософії був Григорій Савич Сковорода з його славнозвісним афоризмом: «Світ ловив мене, та не спіймав», з практичною філософією, підтвердженою життям. Літературна творчість набуває єдності з філософією на грані розуміння людиною смислу і мети свого існування через свободу пізнання світу.

Ця свобода духовного творіння і є інтелектуальним проявом особистості в його сутнісному вираженні. В процесі творчості особистість сама зазнає якісних змін: із людини «в собі» (потенційна особистість) перетворюється в людину «для себе» (актуальна особистість). Крім того, багато українських письменників здобули професійну філософську освіту, зокрема, І. Франко, П. Карманський, Д. Загул, О. Стефанович тощо. Нагальною є обізнаність тих, хто навчає, з фундаторами екзистенціалізму, їх основними ідеями та доробком. Цьому і присвячено дану статтю.

Екзистенціалізм як філософська течія виник в першій чверті ХХ століття за часів соціально-економічної і світоглядної кризи в Росії та Європі (кризи лібералізму і раціоналізму, Просвітительства). Серед попередників екзистенціалізму – Паскаль, К'єркегор, Ніцше, Шестов, Достоевський, Унамуно, Бердяєв [1-4].

Згідно зі «Словником російської мови» екзистенціалізм – «ірраціональний напрям (різновид суб'єктивного ідеалізму) в сучасній буржуазній філософії та літературі» [5], походить від латинського *existential* – існування. Розвинутим він був і в естетиці. Основні ідеї цієї течії вперше були викладені в книгах К. Ясперса «Психологія світоглядів» (1919 р.) і М. Гайдегера «Буття і час» (1927 р.). Досить яскраво вони викладені

Ф. Війоном у його формулі життя: «Я знаю все, але не себе». Заслужують на увагу погляди Ф. Фелліні з його установкою: «З усіх пригод, уготованих нам життям, найважливішою і найцікавішою є мандрівка всередину себе, дослідити незвідану частину самого себе». Відомий теоретик-екзистенціаліст ще більш категоричний у своїх судженнях: «Моя особистість – не готова реальність, я творю свою особистість, творю її й тоді, коли пізнаю себе».

Спочатку він мав переважно онтологічний і світоглядний характер, а після Другої світової війни в західних країнах, коли виявилася дегуманістична однобічність науково-технічного розвитку культури, екзистенціалізм набуває соціально-політичної спрямованості. Особливо це виявилось у французькому екзистенціалізмі в 60-х роках.

Основне його завдання полягає у встановленні змісту людського існування. Адже саме особистість створює рух всередині себе. Але імпульс, що йде із ядра особистості, не замикається на ній, а вказує на трансценденцію. За С. Асєєвим, «світ... існує завдяки віднесенню до трансцендентального суб'єкта» [6, с. 11].

Категорія «життя» поєднала у собі трактування екзистенціальної філософської парадигми та багатьох традицій, що висвітлені у працях Н. Бердяєва, С. К'єркегора, Г. Шпета та інших. Дослідник П. Горностаєв виділяє такі характеристики-феномени людського життєвого шляху: стиль життя – індивідуальний засіб здійснення життєвого шляху; спосіб життя – характер життєдіяльності, міра залучення до типових форм взаємодії з суспільством; смисл життя – цілісне уявлення про власне призначення, вищу мету про фундаментальні підстави власного буття; життєві цілі – одна з п'яти основних характеристик, загальних для людей, які повноцінно функціонують: відвертість переживань, екзистенційний спосіб життя, емпірична свобода, креативність, організмична довіра.

Фольклорний вислів: «Де є життя – там є надія» – підсилюють афоризми Г.С. Сковороди: «Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю», «Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя», «Життя є філософія і філософія є життя». Самопізнання, за Г.С. Сковородою, є розкриття своєї природи, віднайдення в собі не тільки особливого, а й загальнолюдського. Воно є перманентним актом, звільненням від роздвоєності, актом вибору, в якому людина через страждання стверджує свою гідність і здійснює самовизначення. Великий український філософ вважав, що кожен повинен пізнати себе, тобто свою природу, чого він шукає, куди веде.

Сутністю та метою життєвого пориву є свобода і творчість, які долають інертність, бездієвість, буденність. «Будь-яка людська праця, яка містить хоч частку винаходу, будь-який невимушений акт, в якому є ця точка свободи, будь-який рух організму, що проявляє спонтанність, виносить у світ дещо нове» [7, с. 605], органічно поєднуючи складові когнітивних системоутворюючих зовнішніх і внутрішніх екзистенційних умов спільного змісту продуктивної пізнавальної діяльності [8, с. 228].

Для екзистенціалістів зрозуміти людину – значить описати специфіку того буття, яке є людиною. Буття людини і є тим буттям – свідомістю, через яке відкривається буття світу. Тому людське існування дане безпосередньо, є «екзистенцією», яка не пізнається науковими, раціональними засобами. Це буття спрямоване на пізнання своєї сутності, творчого пошуку як процесу, що протікає закономірно, який володіє власною іманентною логікою, підкореною певній послідовності процедур, необхідному порядку зміни окремих актів та фаз (наприклад, чергування циклів свідомого і несвідомого), що забезпечують наближення до наміченої мети. За висловом В. Гумбольдта, найперше і найважливіше в житті – це насамперед оволодіти самим собою.

Структура екзистенції – це послідовність модусів людського існування: турбота, страх, рішучість, совість та інше, які визначаються через конечність екзистенції і є

різними засобами зіткнення з ніщо. Для заглиблення в досліджувану проблему застосовується феномено-герменевтичний підхід, який надає можливість прослідкувати готовність до творчої діяльності як сукупності передумов творчого результату. Конечність екзистенції характеризується темпоральністю. Час не є зовнішньою характеристикою людського існування, навпаки, він є інтимною стороною його вираження, яка виявляється в чеканні, проекті, надії. Завдяки темпоральності екзистенція знаходиться в певній ситуації, в історії. Важливим визначенням екзистенції є трансцендування, вихід за свої межі, перехід до трансцендентного. Різні представники екзистенціалізму трактують поняття трансцендентного по-різному. Для одних трансцендентне є Бог, для інших – ніщо. Поняття трансцендування містить у собі також сутність людської свободи. В цілому екзистенціалізм відображає ситуацію людини в сучасному суспільстві з її почуттям невдоволеності, з її пошуками, запереченням і переборенням вже здобутого.

Зробимо екскурс в історію розвитку екзистенціалізму. Охарактеризуємо німецький екзистенціалізм, представлений ім'ям Мартіна Гайдегера (1889 – 1976) (основні роботи: «Що таке метафізика?», «Що таке мислення?», «Сутність розуму», «Буття і час»). Визначний німецький філософ є одним із його засновників. Навчався у Фрейбурзькому університеті. Згідно зі своїми давніми намірами стати священиком, вивчав католицьку теологію, проте згодом припинив ці заняття і звернувся до філософії. Одночасно він відвідував лекції з математики, природознавства й історії. Тут він познайомився з новітніми досягненнями фізики, зокрема з теорією відносності Ейнштейна. На філософське становлення Гайдегера вплинули середньовічні інтерпретації Аристотелевої філософії, які розроблялися католицькими неосхоластами, і Баденська школа неокантіанства. Його дисертація «Вчення про судження в психологізмі» є вкладом у тодішню боротьбу з психологізмом у логіці. Робота Гайдегера на заміщення вакантної посади викладача університету «Вчення про категорії значення у Дунса Скота», так само, як і його доповідь «Поняття часу в історичних науках», написані під теоретичним впливом неокантіанця Ріккєрта. Згодом Гайдегер сприйняв ідеї Brentano, Канта, Дільтея, Шелера, Гуссерля, Гартмана [9]. Він застосовує феноменологічний метод для аналізу розуму й існування людини з метою виявлення їх передумов. На цьому шляху, відмовляючись від класичних понять матерії, духа, суб'єкта і об'єкта, Гайдегер визначає свободу як суще, що вперше розкриває свою сутність. На відміну від Гуссерля, який в системі феноменологічних понять на перший план висував смислотворчу свідомість, Гайдегер досліджує людське буття. Він інтерпретує екзистенцію як інтенціональне буття, «буття-в-світі», яке з'єднує потойбічне буття зі «світом» – повсякденним знеособленим існуванням. Філософ у світлі цієї буттєвої структури аналізує поняття «страху» в екзистенціальному плані – метафізичного жаху як приголомшуючого прозріння, спонукання до справжнього існування. В 1927 році вийшла друком його робота «Буття і час», яка відразу ж стала відомою. Незважаючи на езотеричну мову, майже незнайому сучасній філософії, і ускладнені міркування, ця робота принесла йому славу.

Буде неповною характеристика екзистенціалізму без досвіду Карла Яспєрса, німецького філософа, представника релігійного екзистенціалізму (основні твори: «Джерела історії і її мета», «Духовна ситуація часу», «Атомна бомба і майбутнє людство», «Філософія»). Він вивчав юриспруденцію і медицину. Здобув вчений ступінь доктора медичних наук за дисертацію «Ностальгія і злочин». Яспєрс також займався проблемами патопсихології і захистив дисертацію «Загальна патопсихологія». Під впливом Дільтея і Гуссерля Яспєрс все більше почав орієнтуватися на філософські і психологічні проблеми і в 1919 році опублікував книгу «Психологія світоглядів», яку можна вважати першим твором філософії екзистенціалізму в Німеччині. За вченням Яспєрса, світ розколо-

тий на суб'єкт і об'єкт, простір і час завжди присутні навіть на рівні чуттєвого сприйняття людини. Філософія має на меті схопити їх «несамодостатність», тяжіння до того, що не є ними самими. Це прагнення переступити власну межу є трансцендуванням. Світ завжди вказує на свої межі – на трансценденцію. До останньої належить буття людини – екзистенція, яка принципово непізнана, тому що не є об'єктом, свідомістю чи духом.

Мова йде тільки про апеляцію до можливостей екзистенції в екзистенціальному поясненні. На думку Ясперса, трансцендування, відкритість до того, що не є нею, – суть екзистенції. З трансцендуванням пов'язане розуміння Всесвіту і віра, заснована на цьому розумінні. Саме це перетворює сваволю, егоїстичне «Я» в особистісне «Я». Через екзистенцію у світ приходить свобода. На сучасному етапі історії, коли вона перетворюється у світову, коли людина усвідомлює себе як самість і свою відповідальність, відбувається прорив до справжніх відносин між людьми. За К. Ясперсом, якщо в індивідуальному образі простору чи часу буття втрачається або викривляється одна з цих характеристик, тоді може відбуватися перехід гармонійного стану буттєвості людини в критичний. Так, можна назвати критичними стани коливання на межі «близько – далеко», «зараз – потім», «так – ні», «скоро – невідомо коли» тощо. Про них промовисто сказав ще один представник екзистенціалізму поет Олег Ольжич (справжнє прізвище Кандиба):

Багато гірких сліз пролив.
І горя я дізнавсь чимало.
Людей і правду я любив.
За те мене і зневажали.

В. Стус теж наголошує:

Ярій, душе. Ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай – червону тіль каліни
на чорних водах – тіль її шукай...

У Олександра Олеся зустрічаємо чимало поетичних рядків з протиставленнями, які злиті воєдино, як це часто буває і в житті. Це в нього «сміються – плачуть солов'ї»; «із сумом радість обнялись». В цьому сенсі заслуговують на увагу погляди ще одного митця слова Володимира Винниченка. Поета цікавили психологічні таємниці людини. Своїх героїв він часто ставить у ситуацію морального вибору, аналізуючи першопричини їхньої поведінки, гру інстинктів, химерні поєднання соціальних та біологічних чинників, психологічні колізії та етичні парадокси. Його зірке око помічало приховані для інших конфлікти й процеси тогочасного українського суспільства в різних його сферах, вихоплювало з життя яскраві, напрочуд пластичні типи. Винниченко активно заперечує орнаментальну епітетоманію, він цілковито заглиблений у «діалектику душі» своїх героїв, у їх болісні рефлексії з парадоксальних вчинків, з багатьма недомовленостями, заповненими точним психологічним жестом. Парадоксальність – одна з характерних рис художнього мислення В. Винниченка. У його творах – безліч поетонімів з різними естетичними функціями. Взяти хоча б хрестоматійну новелу письменника «Краса і сила». Імена літературних героїв у ній гармонійно ремінісцюють з головним конфліктом новели, виступають її сюжетно-композиційним чинником. Художня деталь – вагомий засіб образотворення, один із складників цілісної художньої тканини тексту, яка є символічною метафорою існування, показником світобачення та світовідчуження персонажів, знаком навіювання в собі певної ролі й проектування її назовні, засобом діяльновольових та ціннісних настанов персонажа. Творча фантазія В. Винниченка невіддільна

від його спостережливості. Сам автор захований у душах персонажів. В «Красі і силі» виявляється хист автора у словесному портретуванні. Письменник націлений на аналіз – всебічний, повний, який докопується до глибинних пластів персонажів. Створюється особлива стильова атмосфера, яка допомагає прояснити інтелектуально-психологічний стан персонажів. Слід назвати ще одного майстра виразного вираження екзистенційних поглядів, «який заблукав у безодні часу», письменника мужнього таланту, високої культури, широкої ерудиції, тонкого психологічного малюнку і водночас проникливого лірика Б. Антоненка-Давидовича. Він умів бачити навколишній світ мудрими очима художника і переплавляти його в яскраві картини життя, у пластичні художні образи. Яскравим представником течії екзистенціалістів є поет Є. Плужник. Його програмний вірш:

Суди мене судом твоїм суворим,
Сучаснику! – Нащадки безсторонні
Простять мені і помилки, й вагання.
І пізній сум, і радість передчасну –
Їм промовлятиме моя спокійна щирість.

З 1932 року Ясперс підпадає під фашистські репресії. Після війни він знову читає лекції з філософії в Гейдельберзі, але повністю розчаровується в недемократичному не вільному від фашистської спадщини розвитку ФРН і переселяється в Базель. Ясперс в 1947 році став лауреатом Гетевської премії міста Франкфурта, а в 1958 році – Премії миру західнонімецьких книготоргівців.

Надзвичайного розвитку набув французький екзистенціалізм за часів Жана-Поля Сартра (1905 – 1980), французького філософа, письменника, одного з засновників екзистенціалізму (основні твори: «Нудота», «Буття і ніщо», «Критика діалектичного розуму»). Головні поняття Ж.-П. Сартра – суверенність свідомості, її принципова несубстанційність, сенс, структура та онтологічний статус особистості, особливості людського існування, випадковість буття, відкрита «подієвість» історії і світу, безумовна свобода і відповідальність людини, природа екзистенції і трансценденції. Виходячи з розуміння свідомості як свободи вибору та розуміння буття як випадковості, філософ пропонує оригінальний філософський образ людини. Людина не обирає своє буття, час існування, світ, у якому живе, але приречена до вибору себе у цьому світі. Вона повинна постійно «винаходити» себе, абсолютно вільними актами вибору свого способу буття створювати себе аж до найменших деталей.

Заслуговує на увагу творчість Альбера Камю (1913 – 1969), французького філософа і літератора, яскравого представника екзистенціалізму. Теми філософствування Камю – відчуженість людини, її приреченість, свобода і права, «сторонність» та абсурдність людського буття. Абсурд, за Камю, – це ясний розум, який доходив до своїх меж. Тут можливе відкриття змісту життя як спілкування, єднання людей в боротьбі проти зла. В багатьох творах досліджується тема бунту, який, на думку Камю, пов'язаний з усвідомленням людини як людини, її свободи. Бунт – це шлях від тиранії до цивілізації, комунікації, об'єднання людей. Гуманізм звільняє людей від ілюзій, догм і облуди, збагачує людину духовно. Робота «Міф про Сізіфа» – була написана в роки німецько-фашистської окупації Франції (1940 – 1942) – ключ до філософії Камю. Основні твори: «Чума», «Сторонній», «Калігула», «Міф про Сізіфа», в яких ним використано всі підсвідомі асоціації та пласти мови: так як слова, на його думку, не мають чітких меж, бо містять декілька значень, то більша частина з них не прозора усвідомлюється і залишається в підсвідомості. Звідси пізнання людиною світу і в тому числі і самої себе – це сплав логіки та інтуїції, розуму і натхнення. Народження власної думки визначає застосування, використання загальноприйнятої лексики. Виникає зв'язок між глибокими

прошарками психіки людини та певними полями інформації давнього світу, причому стан психіки не тільки відчуває вплив з боку зовнішнього світу, але і сам впливає на навколишній світ.

Наприкінці 50-х років екзистенційні погляди простежуються у творах американських письменників. Самі ж екзистенціалісти вважають своїми попередниками датського філософа С. К'єркегора і Ф. Ніцше. К. Ясперс, високо оцінюючи досягнення учених, зазначав, що саме вони відкрили шлях наступним поколінням.

В. Стус опоетизував формулу людського буття, закликаючи:

Дороги власної не бійся,
з метою у єдине злийся –
хіба не ти – твоя мета?!

Часто В. Стусу не вистачає слів для вираження свого внутрішнього стану із повсякденного колообігу, і він творить їх [10-12]. Бо саме в такий спосіб може, на його переконання, краще виразити свої думки: «Іваночку! Ти чуєш, доброокий? Їй-бо, не знаю, що я зле зробив...», «...І тинь блукає потаймир...», «...Ще обрадіє із печалі Твій обоюдожальний край...», «Ота зоря – вістунка твого шляху, хреста і долі – ніби вічна мати, вивищена до неба...».

Поезія прагне передати словом те, що в принципі не вербалізується, якийсь глибинний смисл або внутрішнє бачення. Сказати – це визначитися через світ, речі та матерії. Відбувається ніби миттєва організація гарної мозаїчної структури думки з елементів безпосередньо набутих знань та досвіду. І несподівано утворювані прогалини у цій мозаїці заповнюються авторськими новоутвореними неологізмами, оказіоналізмами, пов'язаними, як правило, з народженням первісно якогось центрального поетичного образу, ключової фрази, буквально одного рядка. І вона в хаосі думок та образів організує весь вірш, вибудовує, упорядковує всі слова, визначає їх місце в загальному ритмі віршованого твору. Це створює ситуацію відкритості істині, правді. Космічність душі митця дозволяє відчутти читачеві сенс життя і свого особистого, і загальнолюдського. В такій ситуації екзистенційний суб'єкт розцінює власне життя як даність: «Як жертву щирості». Багатогранність елементів знань, що складають креативне поле пошуку, служить розвитку когнітивних процесів, наявності різних форм вираження у проблемному полі думки. Існування різноальтернативних потоків розвитку думки, продумування та варіювання асоціацій на обрану тему відіграє позитивну роль у творчому мисленні. В результаті напрацьовується складноорганізована мережа ходів, які служать стартовим майданчиком для новоутворень, для їх виходу на нові рівні. За висловом ще одного представника екзистенціалізму, треба «носити в собі ще хаос, щоб бути в змозі народити танцюючу зірку». Лише взаємовідношення цього синтаксичного й найближчого логічного прошарку дає складний своєрідний малюнок, на якому відбиваються особливості будови названих об'ємних візерунків. Якщо весь процес зображується як підйом сходинками, то виявляється, що зі сходинки синтаксичної не можна переступити на логічну, а доводиться перебиратися з однієї на другу по особливих, інколи примхливо перекинутих, поєднувальних містках. Між формами синтаксичними й логічними відбувається, таким чином, немовби затримка руху думки, інколи приємна, інколи така, що утруднює просування (затримка розуміння), але така, на яку не можна не звернути уваги. Дослідник творчості В. Стуса В. Байдулін вважає, що сутність синтаксичних форм, їхні морфологічні й акцентологічні особливості вичерпуються емпіричними властивостями, що чуттєво сприймаються. Їхнє відношення як форм до ідеальних членів словесної структури є відношення не суттєве й органічне, а тільки умовно-конвенціональне. Це, звичайно, є знак, але знак не тільки семасіологічний чи номінативний, але також

симптоматичний. Одна й та ж фонема, морфема виступає і як знак значення і речі, і як знак того, що вона є цей знак. Це немовби *poemen* (лат.) речі і в той час *poemen pominis*. Наприклад, закінчення знахідного відмінка вказує (називає і означає) не тільки річ, на яку переходить дія іншої, але також і те, що назва цієї речі посідає місце додатка у даному реченні. Фонема й морфема відмінкового закінчення є, таким чином, ознакою, симптомом його особливого, вторинного номінативного значення, немовби другою вихідною у номінативній функції слова. Якщо уявити мову без будь-яких морфологічних і синтаксичних прикмет, можна було б ввести дві системи особливих назв – акцентів чи просто індексів, додавання яких до слів-імен мови вказувало б кожного разу на їхню роль в аранжуванні мовлення.

Частково дещо аналогічне здійснюється у китайській мові, а також у задуманій Раймондом Луллієм «*Ars magna*» чи в «*Ars characteristic a combinatoria*» Лейбніца, також у символічній логіці (логістиці) і навіть просто у математичній умовно-символічній мові, яка користується не тільки знаками «речей» і відношень між ними, але також знаками своїх дій зі своїми знаками.

«Домовимося, наприклад, – пише вчений Г. Шпет в роботі “Естетичні фрагменти”, – цифрами і малими літерами позначати приставочні морфеми, а великими – синтаксичні форми, синтаксичне місце імені, і уявимо, що лексикон “речних” імен у нашій мові складається з літер і сполук літер грецької транскрипції. Тоді можна було б отримати такі графічні зображення: нехай π – батько, $\delta\tau$ – любити, ν – син, тоді $Sns\pi Pps3\delta\tau Oas\nu$ означало б – батько любить сина. А, наприклад, формули $Oas\pi Pps3\delta rSnS\nu$, $XvstYiszoTOas\nu$, $SnS\pi r\Upsilon 3\delta rOap\nu$ повинні означати: батька любить син, батько, люби сина, батько буде любити синів» [13, с. 107]. При такому підході до мовного аналізу студенти переконуються, що значення тут залишається незалежно від порядку символів π , $\delta\tau$, ν , який за інших умов сам може правити за синтаксичний знак, що фактично має місце в реальних мовах. З наведеного прикладу видно, що синтаксичні значення (SPOXY) відмічають одночасно: 1) речі і відношення (π , $\delta\tau$, ν), 2) морфеми кореневі (π , $\delta\tau$, ν) і приставні (ns, psz). Але видно ще й інше: без синтаксичних знаків цілком можна обійтися і безпомилково читати і розуміти наведені формули. Також і в реальній мові можемо обходитися без синтаксичних знаків: синтаксичного (квазілогічного наших граматик) наголосу, інтонації, порядку слів, пауз тощо [13]. Це показує, що синтаксичні форми для передачі смислових і оптичних відношень речей у структурі слова принципово не потрібні. Вони можуть бути інколи навіть перешкодою, затримкою розумінню. Одних морфологічних форм для обміркованого мовлення було б достатньо, від них перехід до логічних форм є також простим, тобто і логічні форми можуть «заспокоїти» морфологічні матерії, як це роблять форми синтаксичні, що й «кидає граматиків до спокуси і гріха зради синтаксису і любощів з логікою» [13].

Отже, синтаксичні форми є форми власне не надані у зовнішньому знаку, а є такими, що маються на увазі як «чисті» і як такі, отже, форми онтологічні *sui generis*. Чим і викривається їхня динамічна природа. Навпаки, морфологічні форми є немовби статично реєструюче резюме із спостереженням живого у синтаксисі мови. Синтаксис – виклад, морфологія – індекс до нього. Мовою, позбавленою синтаксису і побудованою лише на логіці, захопився б, як ідеалом, «учений педантизм чи правдობлюстителний канцеляризм, але де було б усяке поетичне почуття?» [13, с. 97]. Логіка для себе приводила живі і вільні морфеми до ладу. Але що робила граматику, яка розуміла б, що призначення слова не в тому тільки, щоб «логічно повідомляти», і що слово повідомляє не тільки логічно! Граматику спирається тільки на гетерономну силу мови. Синтаксичні форми живої мови – ширші за логічні, цілком в останні вони не вливаються.

У самій мові повинно бути своє вільне законодавство. Форми мовної розбудови, конструювання, порядку, укладу повинні бути автономними. Саме їх і треба відшукати у самій мові. Для цього не треба тільки забувати, що слово є не тільки знаком і у своїй поведінці визначається не тільки значимим. Слово є також річ, отже, воно визначається також своїми онтологічними законами. Його ідеальна віднесеність є подвійною: сигніфікаційною і онтичною, прямою. Слово є також «слово». «Слово» є назва речей-слів, і під ним розуміється предмет-слово. Синтаксис вивчає не слово як слово про щось інше, а просто слово, тобто сам синтаксис є слово про слово, про слово як слово, про слово як слово-річ [13]. Синтаксис вивчає відмінність цієї «речі» від усякої іншої речі, іноді речі від інших наук. У такій своїй якості синтаксис є нічим іншим як онтологією слова – частиною семіотики, онтологічного вчення про знаки взагалі. Сама фонетика (як фізіологія звуків мовлення) цього не вивчає, тобто не може обґрунтувати, для неї фонема – даність. Обґрунтувати відмінність знака від «простого» звука може тільки семіотика. Якщо будь-який представник синтаксичної науки висловить подив перед тим, що він опиняється в обіймах онтології, то він сам цього домагався, звільняючись з полону логіки. Синтаксис як формальна онтологія слова є синтаксис «ідеальний», якщо завгодно, «універсальний». А синтаксис даної конкретної мови є онтологією матеріальною, пристосованою до форми буття мови як факту соціального, історичного. Отже, онтологія історична. Історія мови повинна відповісти на запитання про форми її емпіричного існування, розвитку, змін, виникнення.

Як форми історичної синтагми надані нам ззовні, тобто мають своє чуттєве, зовнішнє обличчя – чи у самій відповідній морфемі, чи в особливих ознаках: акцентуації, паузі, часовій послідовності морфем, хоча спеціальні знаки для них ідеально не необхідні. Як форми онтологічні, вони надані ідеально в інтелектуальній інтуїції. Синтагми не є конструктивними для своєї науки, синтаксису. Останній, слово про слово як слово, повинен мати свою конструкцію, свою логіку, звертаючись до якої потрапляємо знов-таки до своєї звичайної загальної логіки. Тут синтагми є тільки конструктивними для мови як речі, але не є конструктивними для слова як значущого знака.

Інший краєвид відкривається, якщо ми звернемося до конструктивного значення синтагми як форми вираження. Відношення останньої як такої до зовнішніх форм, головним чином, до морфем, повинно надати своєрідний аналог логічним формам. Це зовсім особливі синтагматичні внутрішні форми. Вони повинні бути, згідно з визначенням, також конструктивними формами. Їхня відмінність у тому, що логічні форми ними повинні вже передбачатися. Усе питання полягає в тому, чи залишається зазначене повернення до логіки безплідним, чи повертаємось, «як з долини Есхіла, з гілкою виноградною, гранатовими яблуками і смоквами?»

Не підлягає сумніву, що логічні форми зустрінемо ті ж самі, але нове відношення, до якого тепер постануть синтагми як чисті форми самого імені до чистих онтологічних форм речей, що називаються, і смислів, що позначаються, повинні відповідно модифікуватися. Різниця між початковою внутрішньою логічною формою і цією модифікованою формою може залишитися не поміченою, може здаватися не суттєвою, доки прямо і відкрито про неї не поставлене питання. Визначення цієї різниці, диференціала двох логічних форм і встановлення його відношення до початкової простої форми вкаже міру нового конструктивного збагачення мовлення.

Цей диференціал його відношення є сферою нових форм, так само внутрішніх, як логічні форми. Назвемо їх, на відміну від суто логічних, внутрішніми диференціальними формами мови. Вони складаються немовби у грі синтагм логічних форм між собою. Логічні форми є фундаментом цієї гри, і тому в ній можна помітити ідеальну

сталість, закономірність. Емпіричні синтагми здаються примхами мови, складають по-смішку і гримасу, і тому ці форми є вільними, рухомими, динамічними. Це форми мови поетичні. Вони є відношеннями до логічної форми диференціала, який встановлюється поетом через збільшення онтичного значення синтагми до логічної форми. Вони – похідні від логічних форм. Отримуємо *sui generis* – поетичну логіку, що є аналогом вчення про зовнішні форми поетичного вираження. У цих форм свої відношення до предмета, диференційоване порівняно з відношенням логічних форм, і тому тут можна говорити про третій рід істини. Поруч із істиною трансцендентальною (матеріальною) і логічною з'являється істина поетична як відповідність синтагми предмету, хоча б реально не існуючому, «фантастичному», фіктивному, але логічно оформленому.

У грі поетичних форм може бути досягнена повна емансипація від існуючих речей, але свою *sui generis* логіку ці речі зберігають. А разом зберігають і смисл, тому що емансипація від речей не є емансипацією від смислу, що є наявним. Є логічні форми, які є фундацією гри фантазії.

Через конструкцію цих форм слово виконує особливу свою поетичну функцію. Поруч із синтагмою слід говорити про поеми, і відповідно про поезії, і взагалі про поетичну свідомість. Наука про це є поетикою. Її поняття є ширшим за поетичну логіку, тому що у неї є також проблема поетичної фонетики, поетичної морфології, поетичного синтаксису, поетичної стилістики, поетичної семасіології, поетичної риторики тощо. Поетика у широкому смислі є граматики поетичної мови і поетичної думки. А з іншого боку, граматики думки є логікою. Поетична логіка, тобто логіка поетичної мови як учення про форми поетичного вираження думки, є аналогом логіці науковій чи термінованій думці, тобто вчення про форми наукового викладу.

На протигагу зовнішнім формам звукової сполуки, поетичні форми також можуть бути названі внутрішніми формами. Внутрішня поетична форма неодмінно прикріплена до синтаксису. Інакше як можна впізнати її? Інакше була б поезія без слів! Отже, вона надана у вираженні синтагми ззовні і чуттєво – так само як ділова, життєва, прагматична мова, і так само як наукова термінована з їхнього взаємного порівняння, протиставлення і відношення з'ясовується їхня специфічна природа і «закони» кожної.

Характер відношення зовнішньої форми найбільше відбивається у «словах» і «фразах», неоправлених синтаксично, тобто в потенційному стані внутрішньої форми. «Повітряний океан», «потрясіння» мають потенційну внутрішню форму, як і потенційний смисл. Усяке слово лексику – у такому стані. Увага до «окремого слова» чи «образу», зосередженість на них (особливо з боку поета, лінгвіста, логіка) виявляє тенденцію актуалізувати потенційну силу слова. Це може привести до деякого потенційного продукування і речення. Так, лінгвіст, який знає етимологічне походження слів «стіл», «істина» тощо, може продукувати їхнє потенційно-етимологічне значення і «мати у свідомості» відповідне речення. Відтак і не лінгвіст може прив'язувати деякі слова до первісного кореня чи до основи, оскільки той чи інший словотвір здається йому очевидним, наприклад, коли він має справу з новоутвореним перекладним терміном, у якому утворюється своя внутрішня форма з відношення первісного значення (етимон) до вживаного лексикологічного. Погляди Г.Г. Шпета є досить цікавими і ще чекають на свого неупередженого дослідника. Особливо цікавим є, на наш погляд, аналіз теорій філософа на межі з проблемами логіки, зокрема, проблеми класифікації, значення, смислу. Цікавим буде також порівняння поглядів Г.Г. Шпета з поглядами О.О. Потебні, О.П. Флоренського, О. Гумбольдта тощо.

Таким чином, розглядаючи зміст освіти як систему, в яку, крім знань, умінь і навичок, включається на правах елементів сукупний життєвий досвід творчої діяльності

та емоційно-чуттєве відношення до дійсності як вихід екзистенційного ставлення до навколишнього світу, констатуємо наявність між цими елементами певних зв'язків, завдяки яким самі знання міняються за своїми якісними характеристиками, проходячи через почуття особистості. Знання набувають нових якостей у нових, несподіваних умовах, ситуаціях як процесу становлення особистості в результаті їх взаємодії у творчому освітньо-виховному середовищі навчального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н.А. О значении человека / Бердяев Н.А. – М. : Республика, 1993. – 426 с.
2. Бердяев Н.А. Самопознание / Бердяев Н.А. – М. : Книга, 1991. – 386 с.
3. Бердяев Н.А. Философия свободного духа: Смысл творчества / Бердяев Н.А. – М. : Правда, 1989. – 690 с.
4. Бердяев Н.А. Царство Духа и царство Кесаря / Бердяев Н.А. – М. : Республика, 1995. – 383 с.
5. Словарь русского языка : в 4 т. / под ред. А.П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1999.
6. Асеев С.В. Кантовская «вещь в себе» и ее связь с трансцендентальным / С.В. Асеев // Духовний розвиток як фактор морально-етичного формування особистості : матеріали міжвузівської обласної студентської науково-практичної конференції. – Донецьк : ІППШ «Наука і освіта», 2008. – С. 10-14.
7. Кант И. Избранные сочинения / Кант И. – СПб. : Речь, 1998. – 667 с.
8. Кант И. О педагогике / И. Кант // Трактаты и письма. – М., 1980. – 579 с.
9. Гартман Н. Эстетика / Н. Гартман ; [пер. с нем.]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 692 с.
10. Стус В. Золотокоса красуня / Стус В. – К., 1992. – 65 с.
11. Стус В. Твори : у 4 т. / Стус В. – Т. 1. – Львів : Просвіта, 1994. – 34 с.
12. Стус В. Дорога болю / Стус В. – К., 1999. – 102 с.
13. Шпет Г.Г. Свідомість і її власник / Г.Г. Шпет // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2. – С. 92-113.
14. Кьеркегор С. Страх и трепет / Кьеркегор С. ; [пер. с датского]. – М. : Республика, 1993. – 383 с.

Е.И. Приходченко

Философско-религиозное влияние экзистенциализма на украинский литературно-языковой процесс
Статья поднимает актуальную проблему на сегодняшнем этапе – расширение кругозора студенческой молодежи в создающейся творческой образовательно-воспитательной среде через знакомство с философскими течениями, в том числе с экзистенциализмом. Такой подход к организации учебно-воспитательного процесса будет способствовать личностной эстетизации обучаемых, повышению их культуротворческого уровня.

К.І. Prikhodchenko

Philosophical and Religious Influence of Existentialism on the Ukrainian Literary and Language Process
The article raises a rather actual problem of the present – the expansion of students' outlook at the modern creative educational environment through the acquaintance with philosophical directions and existentialism in particular. Such a method of approach to the organization of educational process will promote personal aestheticism of students and a rise in their cultural stage.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2010.